

INKYUZIV TA'LIMDA O'QITUVCHILARNING IJTIMOY MAS'ULIYATINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Mo'minova Gulnora Qurvonali qizi

Namangan viloyati Norin tumani 2-sonli
maktab Inkyuziv ta'lim maxsus pedagogi

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim jarayonida o'qituvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Inklyuziv ta'lim tizimi barcha bolalarga, jumladan, jismoniy yoki aqliy cheklovlariga ega bo'lgan o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratishni nazarda tutadi. Shu bois o'qituvchilarning kasbiy etikasi, empatiyasi, tolerantligi va ijtimoiy faolligi muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada o'qituvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari, amaliy metodlar va innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, o'qituvchi, ijtimoiy mas'uliyat, empatiya, tolerantlik, pedagogik yondashuv, kasbiy kompetensiya, innovatsion metodlar.

Аннотация: В статье рассматриваются пути развития социальной ответственности учителей в условиях инклюзивного образования. Инклюзивная система направлена на создание равных возможностей для всех детей, включая учащихся с ограниченными возможностями. Поэтому социальная активность, профессиональная этика и эмпатия педагогов имеют особое значение. В работе анализируются педагогико-психологические механизмы формирования социальной ответственности учителей, а также практические и инновационные методы её развития.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, учитель, социальная ответственность, эмпатия, толерантность, педагогический подход, профессиональная компетентность, инновационные методы.

Abstract: This article explores ways to enhance teachers' social responsibility within the framework of inclusive education. Inclusive education aims to provide equal opportunities for all learners, including those with physical or intellectual disabilities. Therefore, teachers' professional ethics, empathy, tolerance, and social engagement play a crucial role. The paper analyzes pedagogical and psychological mechanisms, practical methods, and innovative approaches for developing teachers' social responsibility.

Keywords: Inclusive education, teacher, social responsibility, empathy, tolerance, pedagogical approach, professional competence, innovative methods.

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashdir. Shu jihatdan, inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogik jarayonning yangicha shakli, balki inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan global harakat sifatida e'tirof etiladi. Inklyuziv ta'lim barcha bolalarning, jumladan, nogironligi yoki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotiga to'liq qo'shilishini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim samaradorligi, avvalo, o'qituvchilarning ijtimoiy mas'uliyati, axloqiy qarashlari va kasbiy kompetensiyasiga bog'liq. O'qituvchining ijtimoiy mas'uliyati — bu uning jamiyat oldidagi burchini, insonparvarlik g'oyalariga sadoqatini va har bir o'quvchiga nisbatan adolatli munosabatini anglatadi. Bunday mas'uliyatli yondashuv nafaqat o'quvchilarning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, balki ta'lim muassasasida inklyuziv madaniyatni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bugungi kunda o'qituvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish yo'nalishida innovatsion ta'lim texnologiyalari, empatik o'zaro ta'sir, kasbiy refleksiya, o'z-o'zini baholash tizimlari va pedagogik psixologiya asoslari muhim rol o'ynamoqda. Shu bois ushbu mavzu nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil etilishi, o'qituvchilarning inklyuziv ta'limdagi ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir.

Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi BMTning “Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi” (2006) hamda YUNESKOning “Ta'limda inklyuziya bo'yicha Salamanca deklaratsiyasi” (1994) hujjatlarida o'z ifodasini topgan. Ushbu xalqaro hujjatlar har bir insonning ta'lim olishdagi teng huquqliligini ta'minlash va ta'lim tizimlarini barcha uchun ochiq qilishni nazarda tutadi. O'zbekiston olimlari orasida L. M. Mavlonova, M. Yuldasheva, D. Jo'raeva, N. Yo'ldosheva va boshqalar o'z tadqiqotlarida o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi, ularning ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatini rivojlantirish zarurati haqida fikr bildiradilar. Ularning ta'kidlashicha, o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki ijtimoiy integratsiyani ta'minlovchi shaxsdir. Xorijiy adabiyotlarda T. Booth va M. Ainscow tomonidan ishlab chiqilgan “Index for Inclusion” modeli o'qituvchilarning inklyuziv qadriyatlarini shakllantirishda samarali vosita sifatida qo'llaniladi. S. Florian, A. Armstrong, L. Norwich kabi tadqiqotchilar o'qituvchilarning empatiyasi, ijtimoiy sezgirliigi va kasbiy o'zgarishga tayyorligi inklyuziv jarayonning muvaffaqiyat kaliti ekanini ta'kidlaydilar. Shuningdek, Lola Mo'minovaning ta'lim psixologiyasi bo'yicha tadqiqotlarida o'qituvchining shaxsiy sifatlari — insonparvarlik, bag'rikenglik va javobgarlik — inklyuziv muhitda ijobiy psixologik iqlim yaratishda hal qiluvchi omil sifatida baholanadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limda o'qituvchining ijtimoiy mas'uliyati murakkab, ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u shaxsiy qadriyatlar, ijtimoiy empatiya, kasbiy motivatsiya va pedagogik refleksiya kabi omillar bilan uzviy bog'liq.

Shu bois, bu yo‘nalishda tizimli yondashuv, doimiy kasbiy rivojlanish va amaliy treninglar muhim ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosi zamonaviy pedagogika va psixologiyaning shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, ijtimoiy-faol va aksiologik yondashuvlariga tayangan. Shu bilan birga, inklyuziv ta‘limning nazariy asoslari, o‘qituvchining kasbiy mas‘uliyati va ijtimoiy faolligini o‘rganishga doir ilmiy konsepsiyalar asos qilib olingan.

Tadqiqot quyidagi asosiy metodlar yordamida amalga oshirildi:

1. Nazariy tahlil – inklyuziv ta‘lim, ijtimoiy mas‘uliyat, pedagogik kompetensiya masalalariga oid ilmiy manbalar o‘rganildi va tizimlashtirildi.
2. So‘rovnoma (anketa) – 60 nafar umumta‘lim va maktabgacha ta‘lim muassasasi o‘qituvchilari o‘rtasida ularning ijtimoiy mas‘uliyati, empatiya darajasi hamda inklyuziv qadriyatlarga munosabati o‘rganildi.
3. Suhbat (intervyu) – tajribali pedagoglar bilan shaxsiy suhbatlar o‘tkazilib, ularning inklyuziv muhitda ishlashdagi qiyinchiliklari va motivatsion omillari tahlil qilindi.
4. Pedagogik kuzatuv – inklyuziv ta‘lim muassasalaridagi dars jarayonlari kuzatilib, o‘qituvchilarning ijtimoiy faol xatti-harakatlari baholandi.
5. Eksperimental ish – ijtimoiy mas‘uliyatni rivojlantirishga qaratilgan maxsus trening dasturi joriy etilib, natijalari oldingi ko‘rsatkichlar bilan solishtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi muhim ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi:

- 1) O‘qituvchilarning inklyuziv qadriyatlarga tayyorlik darajasi o‘rta darajada bo‘lib, ularning ko‘pchiligi inklyuziv ta‘limning mohiyatini to‘liq anglab yetmagan. Shu bilan birga, ijtimoiy mas‘uliyat tushunchasi ko‘proq ma‘muriy yoki tashkiliy vazifalar bilan bog‘lanib talqin qilinadi.
- 2) Empatiya va tolerantlik darajasi yuqori bo‘lgan o‘qituvchilarda ijtimoiy mas‘uliyat va inklyuziv qadriyatlarni qabul qilish ko‘rsatkichlari ham ancha yuqori ekani aniqlandi. Bu esa shaxsiy psixologik omillar bilan kasbiy kompetensiyalar o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi.
- 3) Trening asosidagi tajriba ishlari davomida o‘qituvchilarning ijtimoiy mas‘uliyat darajasi 27% ga oshgani, ularning inklyuziv ta‘limga nisbatan ijobiy munosabati shakllanganligi kuzatildi.
- 4) Suhbat va kuzatuv natijalariga ko‘ra, o‘qituvchilar inklyuziv ta‘limda eng katta muammo sifatida ota-onalarning befarqligini, metodik

qo'llanmalar yetishmasligini va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi sustligini qayd etishdi.

5) Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda quyidagi asosiy yo'llar samarali hisoblanadi: ijtimoiy-psixologik treninglar tashkil etish; inklyuziv qadriyatlarni aks ettiruvchi pedagogik muhit yaratish; hamkasblar o'rtasida tajriba almashish tizimini yo'lga qo'yish; o'qituvchilarni doimiy refleksiv va o'zini tahlil qilish faoliyatiga jalb etish; ijtimoiy loyihalar, ko'ngillilik dasturlari orqali fuqarolik faolligini oshirish.

6) Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish uchun nafaqat nazariy bilimlar, balki hissiy-axloqiy va shaxsiy qadriyatlarga asoslangan amaliy yondashuv zarur.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchining ijtimoiy mas'uliyati — bu insonparvarlik, empatiya, bag'rikenglik, adolat va o'z kasbiga sadoqat asosida shakllanadigan murakkab shaxsiy fazilatdir. Uni rivojlantirish uchun tizimli o'qitish, psixologik tayyorlov, innovatsion trening dasturlari va kasbiy refleksiya mexanizmlarini joriy etish zarur.

XULOSA

Inklyuziv ta'lim — bu nafaqat o'quv jarayonida barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratish, balki insonparvarlik va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan keng qamrovli ijtimoiy hodisadir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim jarayonida o'qituvchining ijtimoiy mas'uliyati o'ziga xos kasbiy, axloqiy va psixologik tizimni tashkil etadi. O'qituvchining ijtimoiy mas'uliyati — bu uning o'quvchi shaxsini hurmat qilish, ijtimoiy qadriyatlarga sodiq bo'lish, hamkorlikda ishlash, empatik yondashuvni namoyon etish hamda inklyuziv muhitda ijobiy psixologik atmosfera yaratish qobiliyatidir.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, o'qituvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Inklyuziv qadriyatlar va insonparvarlik g'oyalarini o'quv jarayoniga singdirish;
2. O'qituvchilarni psixologik va axloqiy tayyorlov dasturlariga jalb etish;
3. Empatiya, tolerantlik va ijtimoiy faollikni rivojlantiruvchi treninglar o'tkazish;
4. Hamkasblar o'rtasida ijobiy tajriba almashish tizimini yaratish;
5. Ta'lim muassasalarida inklyuziv madaniyatni mustahkamlash.

Shu asosda aytish mumkinki, o'qituvchining ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish — bu inklyuziv ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash va demokratik jamiyat uchun ijtimoiy yetuk shaxslar tarbiyalashning muhim omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: CSIE.
2. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. British Educational Research Journal, 37(5), 813–828.
3. Norwich, L. (2013). Addressing tensions and dilemmas in inclusive education. London: Routledge.
4. Armstrong, A. (2018). Teachers' professional responsibility in inclusive classrooms. Journal of Education and Social Development, 6(3), 45–59.
5. Lola Mo'minova. (2020). Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Mavlonova, L. M. (2019). Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Yuldasheva, M. (2021). Ta'limda inklyuzivlik tamoyillari va o'qituvchining roli. "Ta'lim va innovatsiyalar" ilmiy jurnali, №3, 44–49-betlar.
8. Jo'raeva, D. (2022). O'qituvchilarda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish omillari. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy ishlari to'plami, 2-son.
9. UNESCO. (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Paris: UNESCO.
10. BMT (2006). Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya. Nyu-York: Birlashgan Millatlar Tashkiloti.